

SLUTTRAPPORT

Krigens kulturminner 2015

Øverst: Christiania Teater i Stortingsgaten 16, Oslo. Foto: Per David Martinsen, Riksantikvaren. Lyngnelinjen i Storfjord, Troms. Foto: Geirr Olav Gram, Riksantikvaren. Nederst: Rudsetra, Oppland. Foto: Ellen V. Mauritzen, Riksantikvaren. Marka kystfort, Lista. Foto: Anja Heie, Riksantikvaren.

Krigens kulturminner var en av satsingene til Riksantikvaren i 2015. Sluttrapporten for satsingen tar utgangspunkt i de seks delmålene til prosjektet, og vurderer måloppnåelsen for hvert enkelt mål. I tillegg gis det anbefalinger for Riksantikvarens videre arbeid med krigens kulturminner etter 2015.

I prosjektplanen blir det overordnede målet for satsingen definert slik:

«Målet med satsingen er å sikre bedre kunnskap og oversikt over kulturminner fra andre verdenskrig i Norge, slik at kulturminneforvaltningen på sikt kan ta stilling til hva som bør vernes eller fredes, og legge til rette for bruk og formidling av kulturminnene».

1. MÅLOPPNÅELSE

Mål 1: 1000 nye krigsminner skal registreres i Kulturminnesøk eller Askeladden i 2015

I løpet av 2015 ble det lagt inn data om 432 nye krigsminnelokaliteter i Askeladden og 449 nye krigsminner i Kulturminnesøk. Totalt er altså 881 nye krigsminner registrert i Askeladden eller Kulturminnesøk i 2015.

Tallet for Askeladden gjelder nye lokaliteter, mens det varierer om kulturminnene i Kulturminnesøk tilsvarer lokaliteter eller enkeltminner i Askeladden. Tar en også med tallet på nye enkeltminner i Askeladden (ca. 1300 enkeltminner), er det totale antallet registrerte krigsminner i Askeladden og Kulturminnesøk i 2015 langt høyere (ca. 1700).

Tiltak gjennomført for å nå målsettingen:

- Brev til landets kommuner med oppfordring om å kartlegge krigsminner (januar og mars).
- Prioritering av kommuner med fokus på krigsminner i fordelingen av midler til kommunale kulturminneplaner gjennom prosjektet «Kulturminner i kommunen» (KIK) i 2015.
- Presentasjon av satsingen på kommunesamlinger og relevante seminarer i regi av Riksantikvaren (som for eksempel Utviklingsnett og formidlingsseminar) og andre.
- Nettverkssamling for regionalforvaltningen.
- Formidling gjennom egen prosjektside på riksantikvaren.no og i sosiale medier.
- Midler til kartleggingsprosjekter.
- Kursing i Kulturminnesøk.
- Ansettelse av én person i to månedersverk for å legge inn data om krigsminner i Askeladden/Kulturminnesøk.
- Opprettelse av to nye funksjoner i Askeladden, emneknagger og «midlertidig funksjon», for å gjøre det lettere å legge inn og hente ut data om krigsminner i databasen.

Erfaringer: Det ble lagt inn data om i underkant av 900 nye krigsminner i Askeladden og Kulturminnesøk i 2015. Målet om 1 000 nyregistrerte krigsminner i de nasjonale kulturminnedatabasene ble med andre ord realisert med ca. 90 %.

Med tanke på den korte tidsrammen til prosjektet og at registrering av kulturminner er et langsiktig arbeid, satte vi oss nok et litt for høyt mål i prosjektplanen. Kartlegging og innlegging i databaser er arbeid som foregår i flere trinn, og det er derfor vanskelig å vurdere resultatet på dette tidspunktet. Det kan ha foregått et omfattende kartleggingsarbeid flere steder i landet, der dataene fra dette arbeidet ikke er lagt inn i databasene ennå. KIK-prosjektet regner 2-4 år som vanlig tidsbruk for ferdigstilling av kulturminneplaner. Det vil si at vi kan regne med at data om mange nye krigsminner vil bli lagt inn i de nasjonale kulturminnedatabasene i de kommende årene, når flere og flere kommuner er ferdige med sine kulturminneplaner.

Innsatsen i registreringsarbeidet har vært betydelig i enkelte kommuner/fylkeskommuner, men forekomsten av krigsminner i Askeladden og Kulturminnesøk varierer fra område til område. Det er også stor variasjon i tematisk fordeling. Erfaringsmessig er det enklere å registrere noen tema / type krigsminner (for eksempel militære anlegg og kystfort) enn andre (for eksempel krigsminner fra dagliglivet).

Mål 2: Gjennomføre fredninger av minimum 5 kulturminner fra andre verdenskrig.

Det ble gjennomført fem fredninger av krigsminner i 2015 med ulik tematikk og geografisk spredning:

- **Oddane fort**, Vestfold (kystfort)
- **Vemork kraftstasjon**, Telemark (åsted for sabotasjeaksjon)
- **Stortingsgaten 16**, Oslo (Deutsches Theater ble etablert i bygningen under krigen)
- **Dombås kino**, Oppland (tyskbygd kino som fortsatt er i bruk i dag)
- **Klungset leir**, Nordland (tyskbygd lasarett som også er nært knyttet til historien om de utenlandske krigsfangene i Norge under krigen)

I tillegg ble **Herdla torpedobatteri** i Hordaland fredet i 2015. Anlegget ble etablert av den tyske okkupasjonsmakten, og overtatt av det norske forsvaret etter krigen. Torpedobatteriet fredes først og fremst som et kulturminne fra den kalde krigen.

Erfaringer: Tiltaket ble gjennomført som planlagt.

Kommende fredningssaker knyttet til krigens kulturminner:

Oppfølging av pågående eller kommende fredningssaker knyttet til krigens kulturminner følges opp som en del av det ordinære fredningsarbeidet til fredningsseksjonen hos Riksantikvaren.

Motstandshytta Rudsetra i Oppland er varslet fredet, og fredningen er planlagt gjennomført til arrangementet på Rudsetra i juni 2016.

I forbindelse med prosjektet ble det også gjennomført en befaring til Bagnsbergatn i Valdres.

Mål 3: Gjennomføre 5 markeringer knyttet til krigens kulturminner, i samarbeid med lokal/regional kulturminneforvaltning.

Følgende fredningsmarkeringer ble gjennomført i 2015:

1. **Oddane fort**, Vestfold, 12. mai. Samarbidspartner: Forsvarsbygg Skifte Eiendom og Nasjonale Festningsverk.
2. **Vemork kraftstasjon**, Telemark, 29. mai. Samarbidspartnere: Telemark fylkeskommune, Tinn kommune, Norsk Industriarbeidermuseum, Hydro.
3. **Stortingsgaten 16**, Oslo, 1. september. Byantikvaren i Oslo stod for hele arrangementet.
4. **Klungset leir**, Nordland, 28. september. Samarbidspartnere: Nordland fylkeskommune og Fauske kommune i samarbeid med Klungset leir AS.
5. **Dombås kino**, Oppland, 8. oktober. Samarbidspartner: Oppland fylkeskommune og Dovre kommune i samarbeid med Dombås kino og kulturhus.

Erfaringer: Tiltaket ble gjennomført som planlagt gjennom svært gode bidrag fra og godt samarbeid med fylkeskommunene og kommunene. Alle markeringene var vellykkede.

Mål 4: Minimum 10 kulturminner / kulturmiljøer skal istandsettes eller formidles gjennom skilting

Det var opprinnelig satt av 1 million kroner fra post 71 til tilskudd til krigens kulturminner. Denne summen ble senere økt til 4 millioner kroner. Det var også mulig å søke om verdiskapingsmidler på post 77 (forhåndstilsagn for 2016).

Slik var fordelingen etter behandlingen av søknadene:

Post	Sum	Fordelt sommer 2015	Fordelt høsten 2015
71	4 000 000	3 019 000	700 000
77 (forhåndstilsagn 2016)	1 000 000	1 000 000	0
70 *	700 000	700 000	0
21 (Kunnskapsløftet)	100 000	100 000	0
77 (2015)**	50 000	50 000	0
Totalt	5 850 000	4 869 000	700 000

*Til tungtvannskjelleren på Vemork

**til mulighetsstudie for ny bruk av krigsminner i Sandnes kommune. I tillegg har tre verdiskapingsprosjekter fått midler fra 2015-budsjettet (Krigsminnelandskap Troms, Festung Lista og Flyktningerutene i Arran/Nordland)

Riksantikvaren mottok 82 søknader (til en totalsum av 26,4 millioner kroner) innen fristen den 10. mai 2015. Til sammen 4,869 millioner kroner ble fordelt på 32 prosjekter.

Flere viktige sider ved krigshistorien var ikke reflektert i søknadene, særlig kulturminner som forteller om minoritetenes skjebne under andre verdenskrig. Av den grunn ble 981 000 kroner av de disponible midlene holdt tilbake for senere fordeling.

Høsten 2015 ble det gitt tilskudd fra post 71 til tre nye prosjekter på totalt 700 000 kroner: Jødisk Museum (200 000 kroner til forprosjekt), Dombås kino (300 000 til istandsetting av fasaden) og Beisfjord minnepark (200 000 til skilting og istandsetting av sovjetisk minnesmerke).

Erfaringer: På grunn av økte midler ble det gitt tilskudd til langt flere prosjekter enn det som opprinnelig var planlagt.

Fylkeskommunene var viktige for å supplere kunnskapen om prosjektene og bidro til kvalitetssikring av tilskuddene.

Etttersom det først ble klart hvem som fikk tilskudd sommeren 2015, ble kun enkelte prosjekter avsluttet i løpet av året. De resterende midlene er overført til 2016, og prosjektene vil bli fulgt opp videre i år.

Mål 5: Formidle kunnskap om kulturminner fra andre verdenskrig gjennom nettsider, deltakelse på seminarer/markeringer, Wikipedia og pressearbeid

Seminarer og markeringer

Følgende seminarer/arrangementer har blitt organisert av Riksantikvaren som en del av prosjektet:

- Nettverkssamling for regionalforvaltningen, 5.–6. mai (se mål 6).
- Formidlingsseminar om krigens kulturarv i samarbeid med Riksarkivet og Wikimedia Norge, 3.–4. juni. Dag 1 var et inspirasjonsseminar og dag 2 en praktisk workshop med kurs i Kulturminnesøk, Digitalt Fortalt og Wikipedia.
- Wikipedia-skriveverksted med andre verdenskrig som tema hos Riksarkivet, 13. oktober. Arrangementet var et samarbeid mellom Riksarkivet, Wikimedia Norge og Riksantikvaren.
- Utviklingsnett om krigens kulturminner i Narvik, 21. oktober.
- Kulturminnesøk-workshop i Bodø, 7. desember.

I tillegg har krigsminnesatsingen blitt presentert på følgende seminarer/markeringer:

- Presentasjon av satsingen på kommunesamlinger i ni fylker: Rogaland, Hordaland, Sogn og Fjordane, Finnmark, Akershus, Sør-Trøndelag, Oppland, Hedmark og Vest-Agder.
- Workshop for studenter og ansatte i arbeidet med utstillingen «Grossraum» om Organisation Todt, Norsk Teknisk Museum, 5. februar.
- Befaring til krigsminner i Oslo kommune med blant annet byantikvaren og byråden, 6. februar
- Museumssamling om krigsminner i Oppland, 10. februar.
- Rudsetra og krigens kulturminner. Folkemøte på Harestua, 12. februar.
- Kommunikasjonsfaglig samling for Klima- og miljødepartementet og underliggende direktorater, 25. februar.
- Huseierkonferanse, Sandnes kommune, 5. mars.
- Askeladden-seminar hos Riksantikvaren, 10. mars.
- «Minnestedenes framtid», Falstadsenteret, 12. mars.
- Markering på Elverum folkehøgskole, 9. april.
- Byantikvarsamling hos Riksantikvaren, 30. april.
- Foredrag for studenter i kulturminnevern, Arkitekthøgskolen i Oslo, 8. mai.
- Markering i russisk fangeleir i Steigen, Nordland, 8. mai.
- Årsmøte for Landslaget for lokalhistorie, Bø, 30. mai.
- Markering på Rudsetra, 6. juni.
- Tale til Stortingets Energi- og miljøkomité, Vangen, 10. juni.
- Høstmøtet på Hamar, 19. november.
- Askeladden-seminar hos Riksantikvaren, 26. november.

Fotoutstilling

Fotoutstillingen [«Brent jord: bilder fra by og bygd i Finnmark før 1944»](#) består av bilder fra Finnmark fra før 1944 fra Riksantikvarens arkiv, som har blitt digitalisert og tilgjengeliggjort på Digitalt Museum. Bildene viser bygninger som ble brent under andre verdenskrig og synliggjør de enorme tap av bygningsmasse i landsdelen som en konsekvens av «den brente jords taktikk».

Utstillingen vakte stor interesse, fikk mye medieoppmerksomhet i Finnmark og hadde godt besøk.

Nettarbeid

Det ble etablert en prosjektside for krigsminnesatsingen på riksantikvaren.no:

<http://www.riksantikvaren.no/krigenskulturminner>.

Nettsiden inneholder blant annet informasjon om satsingen, tilskudd, kartlegging/registrering og formidlingskanaler. På nettsiden presenteres også bildene fra krigsminnebilde-stafetten og en artikkelserie om utvalgte krigsminner (se under).

Prosjektsiden har vært godt besøkt (ca. 6 500 unike sidevisninger) og gjennomsnittlig tid som de besøkende bruker på de ulike undersidene er god.

Sosiale medier

Facebook: Pressemeldinger om krigens kulturminner (informasjon om satsingen og fredningsarrangementer) er delt på Facebook.

I høst har vi også arrangert en [krigsminnebilde-stafett](#) blant fylkeskommunene der målet har vært å løfte fram den store bredden av krigsminner fra hele landet med et spesielt fokus på de underkommuniserte og mindre kjente krigsminnene. Oppland fylkeskommune startet, før stafett-pinnen har blitt sendt på kryss og tvers over hele landet. Bildene ble publisert på prosjektsiden på riksantikvaren.no og på Facebook. Responsen fra fylkeskommunene har vært positiv, og alle har bidratt med ett bilde fra sitt fylke.

Instagram: Det har vært noe aktivitet på Instragram med enkelte bilder fra fredningsarrangementer og andre befaringer/besøk til krigsminner.

Artikler

- [Artikkelserie om utvalgte krigsminner:](#) Elverum folkehøgskole, Honnørbygga i Oslo, Hitler-tennene på Jæren, Berg interneringsleir for jøder og politiske motstandere ved Tønsberg, Honningsvåg kirke, hemmelige danseplasser og Flyktningeruta fra Oslo til Sverige.
- I Riksantikvarens magasin *Alle Tiders 2015* var det to artikler om krigens kulturminner: én om selve satsingen og én om Flyktningeruta.
- Artikkel om satsingen på krigens kulturminner i årboka til Stiftelsen Arkivet.

Pressearbeid: se punkt 3

Erfaringer: God deltakelse på ulike seminarer/markeringer og bred formidling i mange ulike kanaler med fokus på tematisk og geografisk bredde. Prosjektsiden for krigens kulturminner på riksantikvaren.no har vært godt besøkt. Effekten av formidlingen i sosiale medier er vanskelig å måle ettersom antall liker-klikk er en usikker målestokk, spesielt når det gjelder vanskelige tema som krig.

Mål 6: Gjennomføre en nettverkssamling for å legge grunnlag for videre arbeid med krigsminner i kulturminneforvaltningen.

Nettverkssamling om krigens kulturminner

38 deltakere fra Riksantikvaren, 14 fylkeskommuner, byantikvarene i Bergen og Oslo, samt Arran Lulesamiske senter, deltok på en to-dagers nettverkssamling om kulturminner fra andre verdenskrig hos Riksantikvaren 5.-6. mai 2015.

Formålet med samlingen var å utveksle kunnskap om og erfaringer med forvaltning av krigsminner, styrke kompetansen, og få innspill til videre arbeid med informasjonsark om krigens kulturminner.

En betydelig del av programmet var satt av til diskusjon i grupper, og flere fylkeskommuner var invitert til å presentere erfaringer med utgangspunkt i eget arbeid med krigens kulturminner. Tilbakemeldingen fra deltakerne var at erfaringsutvekslingen var nyttig. Det er stor etterspørsel etter mer kunnskap på feltet, og det ble uttrykt ønske om flere samlinger.

Vest-Agder fylkeskommune arrangerte, som en del av verdiskapingsprosjektet «Festung Lista», en nettverkssamling om krigens kulturminner 15.-17. september, hvor Riksantikvaren, enkelte fylkeskommuner og relevante lokale fagmiljøer deltok. Troms fylkeskommune signaliserte at de ønsket å gjennomføre en liknende samling i Troms i 2016.

Informasjonsark om krigens kulturminner

Som en del av prosjektet ble det utarbeidet [et informasjonsark om krigens kulturminner](#) rettet mot regionalforvaltningen og kommunene. Informasjonsarket inneholder blant annet informasjon om hva et krigsminne er, aktuelt lovverk, vern av krigsminner og formidling.

Erfaringer: Tiltakene ble gjennomført som planlagt.

2. VERDISKAPINGSPROSJEKTER

Tre verdiskapingsprosjekter i perioden 2012-15 har hatt krigens kulturminner som tema:

Krigsminnelandskap Troms har hatt mål om «å samle og formidle kunnskap om kulturminner fra andre verdenskrig og den kalde krigen for å skape økt interesse for og forståelse av regionens rolle og betydning i denne perioden».

Arbeidet har vært organisert som et prosjekt i fylkeskommunen, men har hatt brede kontaktflater mot kommuner, lokalmiljøer, museer, næringsaktører, Innovasjon Norge og Gjensidigestiftelsen, samt Kulturrådet ved siden av Riksantikvaren. Prosjektet har bidratt til metodeutvikling, økt kunnskap om krigen i lokalsamfunnene, dokumentasjon i Kulturminnesøk og kulturminneplaner, samt digital formidling og skilting i terrenget. Fylkeskommunen har dessuten lagt til rette for bedriftsnettverk med reiselivsaktører med fokus på krigshistorien. Prosjektet videreføres ved kommunale satsinger, blant annet i Sør-Troms med Ballangen, Salangen og Lavangen.

Festung Lista er et partnerskap mellom Vest-Agder fylkeskommune, Vest-Agder-museet / Lista museum og Farsund kommune. Lister forsvarshistoriske forening, Lister friluftsråd og Lista fly- og næringspark har også hatt roller i prosjektet.

Målet har vært å sikre god forvaltning av kulturminnene fra andre verdenskrig, særlig tyske militæranlegg i området. Lista ble vurdert som et sannsynlig invasjonsområde fra de allierte og tyskerne bygde opp massiv militær infrastruktur i området. Hovedaktiviteter har vært dokumentasjon gjennom intervjuer av tidsvitner, tilrettelegging og skilting av lokaliteter, samt utvikling av opplegg for formidling og guiding. Prosjektet har gitt gode erfaringer knyttet til områdeforvaltning av krigsminner og vært et godt eksempel på praktisk samarbeid mellom forvaltning og frivillige.

Krigsminner i Nord-Salten koordineres av Arran lulesamisk senter. Målet med prosjektet har vært å bruke krigsminner i området i verdiskapningsarbeid og næringsutvikling knyttet til reiseliv. Primært gjelder dette flyktningetrafikken fra Tysfjord til Sverige under andre verdenskrig, men også minner etter krigsfangenskap i Tysfjord og Hamarøy.

Aktiviteter har vært dokumentasjon av krigshistorien og tilrettelegging og formidlingstiltak som kulturminneløype, skjøtsel, vedlikehold, restaurering, utstilling, minnebauta, formidling til skoleelever og reiseliv. Prosjektet ble avsluttet sommeren 2015.

3. PRESSEDEKNING

Målingen av presseoppslag som inkluderer ordene «Riksantikvaren + andre verdenskrig» ga 226 treff i perioden 01.01.2015-07.12.2015.

Pressemålingen viser jevn dekning over hele landet, men toppe seg i fylkene Nordland og Troms. Dekningen er høyest i januar, mai, august og september, trolig knyttet til utsendingen av brev til alle landets kommuner i begynnelsen av året, større fredningsmarkeringer og pressemeldingen om hvilke krigsminneprosjekter som har mottatt tilskudd. 81 % av presseoppslagene var i lokalpressen.

Erfaringer: Alle aktivitetene i prosjektet har fått god pressedeckning.

4. REGNSKAP

Totalbudsjettet for prosjektet, når lønnsmidler er trukket fra, var på 517 775 kroner (iberegnet MVA-fradrag). Etter avsluttet prosjekt var det ca. 100.000 kroner igjen på budsjettet.

Erfaring: Tiltakene i prosjektet er gjennomført innenfor rammene til budsjettet.

5. ANDRE ERFARINGER

Sammensetningen av prosjektgruppa: Den brede sammensetningen av prosjektgruppa, med ti personer fra ulike seksjoner hos Riksantikvaren, har bidratt til god forankring av prosjektet internt. Dette vil være en lønnsom investering for Riksantikvaren i framtiden med tanke på økt kunnskap om krigens kulturminner i flere deler av organisasjonen. Den brede sammensetningen av personer med ulike fagkompetanse har også vært viktig for å dekke de ulike fagfeltene innenfor prosjektet og har tilført prosjektet verdifull kompetanse.

Samarbeid med andre aktører: Fylkeskommunene og kommunene ble oppfordret til å samarbeide med andre aktører som museer, frivillige og kunnskapsorganisasjoner. Riksantikvaren har hatt noe direkte kontakt med andre aktører gjennom dialog med museer som har mottatt tilskudd, samarbeid om enkelte seminarer/markeringer og workshops i ulike formidlingskanaler.

Prosjektets tidsramme: Fra flere hold er det ytret bekymring for prosjektets korte tidsperspektiv, spesielt med tanke på kartlegging av krigsminner. Planlegging, registrering i felt og innlegging av data i

databasene krever et lengre tidsperspektiv enn prosjektets tidsramme på ett år. Det er derfor viktig at dette blir fulgt opp videre, spesielt gjennom arbeidet med kulturminneplaner.

For de mange prosjektene som mottok tilsagn om tilskudd midt i prosjektperioden, var det heller ikke realistisk å ferdigstille det planlagte arbeidet i løpet av 2015.

6. ARBEIDET VIDERE

Riksantikvaren vil fortsette arbeidet med krigens kulturminner også etter 2015.

Arbeidet vil da falle inn under Riksantikvarens ordinære arbeid. Det vil si at de ulike delene av prosjektet følges opp i de aktuelle seksjonene: KVU- (oppfølging av tilskuddene på post 71 og forvaltning av krigsminner), KFR- (fredningssaker), KA- (arkeologi), KFT- (fartøy og teknisk-industrielle kulturminner), SLV- (verdiskaping og oppfølging av tilskuddene på post 77) og QBN/QD-seksjonen (Askeladden, Kulturminnesøk og formidling av krigsminner) samt KIK-prosjektet (kartlegging av krigsminner i forbindelse med arbeidet med kulturminneplaner).

Ettersom kun enkelte av prosjektene som fikk tilskudd til krigens kulturminner i 2015 ble avsluttet i løpet av året, vil resterende utbetalinger bli fulgt opp i 2016. Det vil også bli lagt vekt på å synliggjøre og formidle resultatene av prosjektene.

I starten av 2017, når data om flere krigsminner foreligger i Askeladden/Kulturminnesøk, vil tallmaterialet analyseres grundigere. Dette gjelder spesielt med tanke på en vurdering av krigsminnenes nasjonale verdi og fredning, for å sikre at målet i fredningsstrategien om at et representativt utvalg kulturminner skal være fredet innen 2020.